

'אלא מהו שאמר משה נושא עון ופשע וחטאה...' על המקרא השני שהביא רבי מאיר, משעיר המשתלח – לא השיבו חכמים, כי לא נאמר 'וכל חטאתם' אלא לכל חטאתם, משמע שיצרף את העוונות והפשעים לכל החטאים שכבר נתודה עליהם (עפ"י מהרש"א, רש"ש).

'פשיטא, יחיד ורבים הלכה כרבים? – מהו דתימא מסתבר טעמיה דרבי מאיר דקמסייע ליה קרא...' מצינו כדבר הזה בכמה מקומות שפסקו אמוראים או סתמא דגמרא הלכה כיחיד כנגד הרבים מפני שמסתבר טעמו. וכעין זה נמצא בפוסקים, הכרעות החורגות מכללי ההלכה מפני שמסתבר כדעה מסוימת – ע' במצוין ביוסף דעת קדושין כה ובכורות לט:

דף לז

'זמנין שבשם, נאמר כאן כפרה ונאמרה בעגלה ערופה כפרה, מה להלן בשם אף כאן בשם'. רב האי אמר שהיה הכהן אומר שם בן ארבעים ושתים אותיות, 'ועדיין מצוי בשיבה בקבלה וידוע לחכמים'. (וכן הביא דעה זו רבנו בחיי (אחרי טו, ל) בשם הרשב"א. וכן נקט לעיקר. ע' בספרו כד הקמח 'כפורים' (ב). וכן דעת הר"ד). והרא"ש (פרק ח, ט) חולק וסובר כיון שלמדנו בגזרה שוה מעגלה ערופה הזכרת השם של ארבע אותיות – אין לשנות, רק כמו שנכתב בפסוק הוא מזכירו אלא שמזכירו ככתבו, והוא נקרא 'שם המפורש'. וכן דעת הרמב"ם (עבודת יום הכפורים ב,ו; מורה הנבוכים ח"א סב).

'אלא עגלה ערופה תליף מחורב... קשיא'. הסיקו ב'קשיא' ולא דחו הדברים, כי כל קושיא יש לה תירוץ. ולכך אין למדים מחורב לעגלה ערופה לומר ב'אנא', מפני שנוסח הלשון כתוב בתורה והרי לא נאמר בו 'אנא'.

וטעם הדבר, כי כל מקום שכתוב שהאיש יכפר יש צורך לשלול יכולת הכפרה מהאיש ולהראות שאין הדבר תלוי בו אלא ברצון השי"ת, לכך נאמר 'אנא' לשון רחמים ותחנונים. כן מצינו בחורב שאמר משה אולי אכפרה – ייחס הכפרה לעצמו לכך אמר בלשון תחנונים. וממנו למדים לכהן הגדול שפעולת הכפרה יוחסה אליו – וכפר. מה שאין כן בעגלה ערופה, לא נתיחסה פעולת הכפרה אל הזקנים לפיכך אינם צריכים לומר 'אנא' (עפ"י משך חכמה אחרי טו,ו. וע"ע שפת אמת).

'בשעה שאני מזכיר שמו של הקב"ה אתם הבו גודל... אתם תנו ברכה'. מכאן רמז למה שנהגו לומר 'ברוך הוא וברוך שמו' בשמיעת שם השם בברכות (כן נהג הרא"ש, מובא בתשובותיו ד, יט ובטור או"ח קכד. וכן מובא בספר חרדים עשין מד"ס ד בשם מדרש). ואולם אין זה תיקון חכמים [ולא שום חיוב. אגרות משה או"ח ח"ב סוס"י צח] אלא מנהג, ולכך כתבו הפוסקים שבמקום שאסור להפסיק בדיבור – אין לומר 'ברוך הוא וברוך שמו' (עפ"י מגן אברהם קכד, הגר"ז ומשנ"ב שם. ויתכן שבגלל זה לא נהגו לענות 'ב"ה וב"ש' בכל ברכות פרטיות, גם במקום שאינו יוצא בשמיעתו ידי חובה – ע' אג"מ או"ח ח"ב סוס"י צח).

יש שנסתפקו לומר שאם עונה 'ברוך הוא וברוך שמו' על ברכה שיוצא בה ידי חובתו בשמיעתה, כגון בקידוש ובהבדלה – לא יצא ידי אותה ברכה מפני הפסק ושינוי ממשטבע הברכה בכך שהוסיף בה דברים אלו (ע' ח"א ה, יג; שו"ע הגר"ז קכד, ב). ואולם נקטו כמה אחרונים להקל בדיעבד (עפ"י ברכי יוסף, משנ"ב שם סקכ"א. וע' שו"ת מהר"ם שיק או"ח גא שבבית המדרש של החת"ס היו עונים ולא מיחה בהם. ומאידך ע' באג"מ שם שמרהיטת לשונו נראה שלא יצא, וצ"ב).

ובמעשה רב מובא שהגר"א לא היה עונה 'ברוך הוא וברוך שמו' בחזרת הש"ץ, אם מפני שאין שומעים את המשך הברכה מפני הש"ץ או משום הפסק ועוד טעמים.

וע"ע בב"ח ופרישה קצב לענין מנהג אמירת 'ב"ה וב"ש' בזימון. וכן יש מנהגים שונים בקשר לעניית 'ב"ה וב"ש' בשמיעת שם השם שבברכת כהנים.

'אמר להם נביא לישראל...' על לשון 'נביא' ביחס לדברי שלמה בספר משלי – ע' בהגהות מהר"ץ חיות; קובץ 'מוריה' יז (רא"ר) תשנ"א, מהרב משה הלוי. [לכאורה נראה לפרש שחזורים הדברים על משה רבינו, וכגרסת עין יעקב 'אמר להם משה לישראל...'].]

'ותני כבין האולם ולמזבח' – כצ"ל (רש"ש; גליונות קהלות יעקב ועוד).

יש לציין שהתחלפות כ"ף בבית מופיעה פעמים רבות בספרים – כנראה בשל דמיון צורת האות גשתבשו הספרים. אך יתכן לעתים שנשמטו בב' במשמעות כ' כשהן באות כאותיות השימוש [גם משמעותם קרובה במלים רבות, כמו 'כליה – בליה']. הנה כמה ציונים בגמרא:

להלן במשנה סז: 'קלען במקלעות – לפירוש הרמב"ם פירושו כמו 'כמקלעות' (ע"ש).

סוכה ג: 'אין בו דין חלוקה כחצר' – כמו 'בחצר'. וכ"ה ברש"י (והרש"ש שם שכתב להגיה, ולהאמור א"צ).

שם מה: 'רבות וארוכות'. בכמה ראשונים ואחרונים הגירסה היא 'רבות' וכנראה נתחלף בטעות ל-ב'.

יבמות סא: וברש"י 'מכלי לב' – כמו מבלי לב.

וע' בסוטה כא 'מבלי עולם' – ובריא"ז: 'מכלי עולם'.

ע' ב"מ ע. 'אגרא בשעת משיכה, פגרא בשעת שביחה'. ורוב הראשונים פרשו 'כשעת'. וכן גרס הריטב"א.

בכורות ט. 'זבלו להו' וברבנו גרשום: 'זבלו';

זבחים לא. מעילה יז: 'בקל שבשניהם' – כמו: 'קל שבשניהם'.

ע' זבחים נה: 'הוא עצמו אין נעשה אלא כפתח' – כאילו כתוב 'בפתח' – עתוס' וחק נתן.

שם נט: 'גובהו פי שנים כארכו... כארכו' – כמו 'בארכו' ('פי שנים ברוחך...').

שם סא: 'אטום באדמה' כתב הגרז"ס שצ"ל 'כאדמה'.

רש"י שבת נד. 'כריכה וקשירה – בשתי תכופות'. נראה שצ"ל: 'כשתי'

שם צה: רד"ה מה לי דהא במחוכר' – צ"ל 'כמחוכר'. (גליונות קה"י).

ערש"י פסחים לד רע"ב 'ובבעלים... ואינו כבשר עצמו' נשצ"ל: 'בבשר'.

וכן לעיל כג: רש"י ד"ה ה"ג, ובגליונות קהלות יעקב שם.

רש"י ר"ה יד סע"א.

רש"י כריתות כה. ד"ה אינה – 'באשם תלוי' – כאשם תלוי. (וע"ע מגדים חדשים שבת פא סע"א).

תוס' שבת פד. ד"ה ואמר 'דקתני במטה טמאה טמא מת' – 'כמטה'.

תוס' לעיל כא ד"ה משום 'כפייס דשן' – צ"ל 'כפייס' (גליונות קה"י); להלן מה. סד"ה מי 'ככל עבודה' – נשצ"ל 'בכל עבודה';

תוס' מו"ק ג. תוס' יבמות מא. ד"ה הך 'כנשואה' – צ"ל 'כנשואה' (ובגליונות קה"י הגיה: 'כנשואה'); תוס' כתובות נו: ד"ה

ושמענין 'אפילו בשל תורה' – צ"ל 'כשל תורה'.

וערמב"ם הל' עיוהכ"פ רפ"ה ובמהדורת ר"ש פרנקל ב/כעבודת פנים, ובספר קדשי שעה סי' לט.

וכן יש ברש"ש ברכות יד: ריעב"ץ סוף עירובין; תורת חיים חולין קלט ד"ה אמרי קירי.

'אמר רב יהודה: המהלך לימין רבו הרי זה בור. תנן הסגן בימינו וראש בית אב בשמאלו. ועוד... תרגומא רב שמואל בר פפא קמיה דרב אדא: כדי שיתכסה בו רבו. הרש"ש פירש [דלא כרש"י]: אמנם כשיש תלמיד אחד אין לו לילך לימין רבו אלא לשמאלו, אבל כשיש שנים עדיף שילך אחד בימינו, כדי שיתכסה בו רבו.

וחזרו והקשו הלא שנו בברייתא שאין לילך כלל לצד הרב. ותרצו שאינו הולך בשוה לו ממש אלא מעט מאחור.

יתכן שלכך נמנע רש"י מלפרש כן, כי לשון 'תרגומא / תרגמא' מורה יותר על העמדה באוקימתא חדשה וכד'. ולכן כתב רש"י שכבר בתירוץ הראשון העמידו באופן שהולך לאחוריו.

ונצרך רב שמואל בר פפא להעמיד כך כי מסתימת דברי רב יהודה משמע שלעולם אין לילך לימין הרב, גם כאשר כמה תלמידים הולכים עמו, ודחוק להעמיד דבריו בתלמיד יחיד. ובייחוד שהאמורא יש לו לפרש דבריו. וכן מבואר בתורא"ש. וע' גם בשו"ת משיב דבר ח"ה מב.

ורבנו אליקים מפרש: תרגמה – לדברי רב יהודה, הרי זה בור – כדי שיתכסה בו רבו – שהולך בסמוך לו ומכסהו ומתגדל אצלו לומר שהוא גדול כמותו. וזה ששנינו 'לימינו' – לא לימינו ממש אלא מעט לאחור.

זנתן אהרן על שני השעירים גרלות... יכול יתן שנים על זה ושנים על זה. ע' גליון הש"ס; גליונות קהלות יעקב; שו"ת אבני נזר אה"ע רכ,ב. מאור ישראל חגיגה ג. על תד"ה חרש.

גרלות של כל דבר... ריבה של זית ריבה של אגוז ריבה של אשכרוע. לאו דוקא מינים הללו אלא שאמרו חכמים אלו למצוה מפני חזקם ויפיים (ריטב"א).

תנא שחרית במילואו מקדש ידיו ורגליו מן העליון, ערבית בירידתו מקדש ידיו ורגליו מן התחתון. מבאר כאן הטעם לשני הדדים שהיו בתחילה (רש"ש; מרומי שדה. וע' בספר חדושים ובאורים ואמת ליעקב ובשו"ת דובב מישרים ח"ב יז).

נראה טעם לכך משום שמי כיוור מקודשים ואין ראוי להשתמש בהם שלא לצורך, וכל שהמים מרובים הרי יוצאים יותר בשטף מפני הלחץ – הלכך כל שיש מים בעליון אין ראוי להשתמש ביד התחתון שאז יצאו הרבה יותר (עפ"י חדושים ובאורים, ע"ש).

מאי מוכני. על מהות המוכני ומשמעות שמו – ע' במובא בזבחים כא:

(ע"ב) 'תרגומא אביי: בקתתא דנרגי וחציני. ואם תאמר עדיין יש לשאול ממה שאמרו כני הכלים ואוגניהם – מדוע לא ציפה הכלים עצמם? ויש לומר שאותם כלים היו מתחילה הם עצמם של זהב, והיו רגילים לעשות הכנים והאוגנים פחותים מגוף הכלי, ובא מונבז וציפה גם אותם. אבל בידות הכלים אין לומר כן, שאין לעשותם כסף כשגוף הכלי של זהב [כי הן עיקר נוי הכלי. רש"ש] (תוס' ישנים ותורא"ש).

הקורא את שמע שחרית עם אנשי משמר... לא יצא, מפני שאנשי משמר משכימין. מהתורה יצא ידי חובתו מעלות השחר שאז הוא 'יום' אלא מדרבנן לא יצא אם קרא קודם שיכיר את חברו מד' אמות (עפ"י מלחמות ה' ריש ברכות, הובא במגן אברהם נח סק"ו). ויש מפרשים 'לא יצא' כפי הראוי אבל ידי עיקר המצוה יצא (ריטב"א ועוד).

*

'ואף הוא עשה מוכני לכיור שלא יהיו מימיו נפסלין בלינה... גילגלא דהוה משקעא לידה' – רמז: שלא יאמר האדם, אם כן הוא שאסור לאדם ליהנות מעולם הזה ומתאותו כי אם הכל למען שמו, והוא דבר קשה מאד בלתי-אפשרי לעמוד בו, אם כן אפריש עצמי מכל עניני עולם הזה הגשמי ולא אוכל ולא אשתה כלל ואהיה פרוש מאד – אל יאמר כן אלא צריך האדם להתאמן במעט מעט לשבר כח התאוות ולסבב הדבר בסיבוב אחר סיבוב עד שיגיע לתכלית יסוד הקדושה ושורשה בכל דבר גשמיות גם כן. וזה רמז שעשה מוכני לכיור לשוקעו בבור – רמז שצריך האדם לגלגל ולשקע הגשמיות עד אשר יושקע ויטבע בטבע בשורש הקדושה שלא יהיו נפסלין בלינה – רמז לעולם הזה הנקרא לילה ואינו אלא כמו לינה, אדם ביקר בל ילין' (נועם אלימלך תשא).

דף לח

'פרק בשיר'. רבנו יהונתן מלונגיל מפרש: ישנם ספרים המחוברים ללמד חכמת הניגון, להגביה הקול ולהורידו, והספר בנוי פרקים פרקים כעין פרקי המשנה, וזה היה יודע פרק אחד שלא ידעו אחד מן המנגנים.

'הללו פיתן מתעפשת'. ואף על פי שנעשה נס בלחם הפנים שהיה חם ביום הלקחו – כל מה שבידי אדם ניתן לעשותו לא נעשה בו נס (עפ"י תוס' ישנים). ועוד הלא אין סומכים על הנס כשם שלא היו סומכים על נס שלא אירע קרי לכהן גדול (מהרש"א), והרי מטרת הקנים הנתונים בין הלחמים היתה כדי למנוע עיפוש, כי אין סומכים על הנס (כמו שכתב רש"י בשבת קכד. מהר"ץ חיות), וזו הסיבה לכך שהתקינו שלחנות של שיש להנחת הלחם כדי שיתקרר ולא יתעפש, אעפ"י שהוא חם וטרי (כמו שאמרו בירושלמי שקלים ו, ג). ורבנו יהונתן כתב: משמע שלא היה הנס הזה אלא בבית ראשון וגם בבית שני כשכיהנו בו כהני צדק, אבל לא לאחר מכן.

'כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו'. שייך לאומנות ולמעשי בני אדם שקראו בשמו יתב' וכגון אומנות מעשה לחם הפנים. ואילו כל פעל ה' למענהו – מתייחס לכל הברואים, כגון עשב המעלה עשן שאינו תלוי בפעולת האדם (עפ"י מהרש"א; מרומי שדה. וע"ע בפירוש רבנו אליקים).

'בכל יום היו נוטלין שנים עשר מנה והיום עשרים וארבעה'. כלומר בכל הימים עד לאותו מאורע, היו נוטלים שנים עשר מנה לשנה בשכרם, ומאותו היום הכפילו שכרם (רש"י עפ"י רש"י בשבועות י:).

בכל יום היו נוטלין שנים עשר מנה והיום עשרים וארבעה. רבי יהודה אומר: בכל יום עשרים וארבעה והיום ארבעים ושמונה'. מצינו בכמה מקומות שרבי יהודה נחלק עם חכמים במספרים ובשיעורים שונים, וסובר לחצות או להכפיל בדיוק את השיעור – כמו כאן. ע' משנה כתובות סג. ב"ב יא. ועוד. וצריך בירור.

'אמרו להם חכמים מה ראיתם שלא ללמד? אמרו להם: יודעין היו של בית אבא שבית זה עתיד ליחרב, שמא ילמוד אדם שאינו מהוגן וילך ויעבוד עבודת כוכבים בכך' – ולא קבלו חכמים את

דף לז

סא. א. היכן עומד הכהן בזמן הטלת הגורלות על השעירים?
ב. כמה גורלות הן וממה היו עשויות?

א. לאחר וידויו על הפר, בא לו כהן גדול למזרחה העזרה, לצפון המזבח. ושם שני שעירים עומדים [שלא היו מכניסים אותן בין האולם ולמזבח אלא בשעת שחיטה], לצד שער ניקנור (והעמיד אתם לפני ה'). וקלפי היתה שם ובתוכה שני גורלות.
[תנא דידן סובר כרבי אליעזר בן יעקב שהמזבח כולו נתון בדרום העזרה, לכך צריך לעמוד בצפון המזבח].

לפרש"י ההגדרה צריכה להיות בצפון העזרה כי שם מקום שחיטה [ומדרבנן הוא, שיזכור לשחוט בצפון. עפ"י תו"י]. אבל בתוס' ישנים כתבו שאין צריך צפון דוקא.

ב. שני גורלות היו; אחד לה' ואחד לעזאזל. כל גורל ניתן על אחד מהשעירים (ונתן אהרן על שני השעירים גרלות, גורל אחד לה' וגורל אחד לעזאזל). הגורלות צריכים שיהיו שוים (גרלות), שלא יעשה אחד של זהב ואחד של כסף וכד'. ויכול לעשותם מכל דבר, מעץ זית, אגוז או אשכרוע (רש"י: ברוש. ואילו בתרגום לישעיה (מא, יט) האשכרועין הוא 'תאשור' ולא 'ברוש'). וכך עשאו בתחילה – מאשכרוע. בן גמלא (משנתמנה לכהונה גדולה) עשאו של זהב והיו מזכירים אותו לשבח.
על כל גורל היה חקוק לשם או לעזאזל (עפ"י ירושלמי רפ"ד).

סב. א. אלו אישים הוזכרו לשבח על שום מעשיהם במקדש?
ב. כיצד מהלך התלמיד עם רבו?

א. האנשים שהוזכרו לשבח על מעשיהם במקדש: בן גמלא (כהן גדול) – על שעשה גורלות של זהב; בן קטין (גם הוא כהן גדול. רש"י) – שעשה י"ב דד לכיור, שלא היו לו אלא שנים. אף הוא עשה מוכני לכיור (= גלגל, לשקעו בבור שלא ייפלו מימיו בלינה); מונבז המלך – היה עושה כל ידות הכלים של יום הכפורים של זהב [ופרשו, בסכינים וקרדומות ומגלים שאי אפשר לעשותן זהב אלא את ידיהם בלבד], וכן עשה לכני הכלים ולאוגניהם (רש"י כתב: בית יד. אבל בכל מקום משמעותו שפת הכלי. וכנראה רש"י גרס: 'אוזני' במקום 'אוגני'. רש"י. ואולם יש לפרש כוונת רש"י כדברי הערוך ('אגן'), שהוא גג הכלי הסובב מעליו שהאזנים קבועים בו); הילני אמו – עשתה נברשת של זהב על פתח ההיכל. אף היא עשתה טבלה של זהב שפרשת סוטה כתובה עליה; נקנור – נעשו לו נסים לדלתותיו שהביא מאלכסנדריא.

ב. אמר רב יהודה: המהלך לימין רבו – הרי זה בור (שאפילו בדרך ארץ אינו בקי). היו שלשה מהלכים בדרך – הרב באמצע, גדול בימינו וקטן משמאלו. ולא בשורה שוה ממש [שהרי שנו בברייתא 'המהלך כנגד רבו הרי זה בור'] אלא מעט מאחור כדי שיתכסה מקצת צד רבו. והמהלך אחורי רבו ממש – הרי זה מגסי הרוח.

א. חוץ לד' אמותיו – הכל מותר (טור; ש"ך רמב סקל"ח).

ב. משמע בגמרא שתלמיד יחידי לא יהלך לימין רבו אפילו כשמצדד מעט מאחור (ע' דברי שלום ח"ג מ).

שיט

זמן קריאת שמע של שחרית – בברכות ט.